

HENRYK HOFFMANN
Uniwersytet Jagielloński
Instytut Religioznawstwa

Claas Jouco Bleeker w sporze o fenomenologię religii

Holenderski religioznawca Claas Jouco Bleeker (1898-1983)¹ był jednym z najwybitniejszych religioznawców XX wieku, zaliczanych do nurtu fenomenologii religii. Fenomenologia to jedna z najbardziej wpływowych orientacji metodologicznych, a zarazem metoda badań w filozofii XX wieku, której głównymi twórcami i reprezentantami byli Edmund Husserl (1859-1938) oraz (po części niezależny odeń) Max Scheler (1874-1928), a którzy wraz z licznymi następcami zakładali w teorii poznania (gnoseologii) możliwość dotarcia do istoty rzeczy poprzez analizę zjawisk (fenomenów). Postulowali przy tym „powrót do rzeczy samych” przy jednoczesnej fenomenologicznej redukcji (*epoché*), zawieszającej naszą dotychczasową wiedzę o otaczającym nas świecie².

Nie należy jednak (co często błędnie się czyni) utożsamiać filozoficznej fenomenologii z fenomenologią religii lub przyjmować, że ta druga jest prostym aplikowaniem w badaniach religioznawczych zasad tej pierwszej. Pierwsza jest pewnym nurtem (także metodą) w filozofii³, natomiast termin „fenomenologia religii” występuje na terenie religioznawstwa i używany bywa w różnych znaczeniach, których nie powinno się mylić.

Najczęściej przez fenomenologię religii rozumie się: 1) szkołę/nurt/kierunek/podejście w religioznawstwie; 2) metodę badań religioznawczych lub ich 3) dziedzinę (subdyscyplinę). We wszystkich tych znaczeniach – co

---

¹ Poglądom na religię J.C. Bleekera poświęciłem wcześniej krótki referat: H. Hoffmann, *Феноменология религии в творчестве Клааса Юко Блекера*, „Вісник СевНТУ. Філософія” 103/2010, ss. 172-174.

² S. Judycki, *Co to jest fenomenologia?* „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” t. 1, 1993, ss. 25-38.

³ O tym, że dzisiaj same pojęcia „fenomenologia”, „fenomenologiczny” nie są jednoznaczne, zob. tamże, s. 25, przyp. 5.

należy mocno podkreślić – nie zawsze odwołuje się ona do filozoficznej fenomenologii (czasem programowo ją ignorując), jednakże podobnie jak ta posiada często ahistoryczny i (pominąwszy w przypadku fenomenologii filozoficznej postulat redukcji fenomenologicznej – *epoché*) antyredukcyjny charakter. Często również wskazuje się na jej irracjonalne (a często wprost teologiczne) korzenie⁴.

Jako pierwszy terminem „fenomenologia religii” (*Phänomenologie der Religion*) posłużył się w 1887 r. w swoim podręczniku (*Lehrbuch*) historii religii profesor historii religii uniwersytetu w Amsterdamie Pierre Daniël Chantepie de la Saussaye (1848-1920)⁵, którego idee kontynuowali następnie Duńczyk Edvard Lehmann (1862-1930) i Norweg (działający w Lejdzie w Holandii) William Brede Kristensen (1867-1953)⁶. Wybitny polski historyk religioznawstwa Zygmunt Poniatowski (1923-1994) tę fazę rozwoju fenomenologii religii proponuje nazywać fazą protofenomenologiczną⁷.

⁴ O tym jak rozmaicie bywa rozumiana fenomenologia religii zob.: E. Hirschmann, *Phänomenologie der Religion. Eine historisch-systematische Untersuchung von „Religionsphänomenologie“ und „religionsphänomenologische Methode“ in der Religionswissenschaft*, Würzburg-Aumühle 1940; Å. Hultkrantz, *The Phenomenology of Religion, Aims and Methods*, „*Temenos*” t. 6, 1970, ss. 68-88; J. Waardenburg, *Classical Approaches to the Study of Religion: Aims, Methods, and Theories of Research*, t. 1, The Hague – Paris 1973, ss. 72-73 i 637-642; tenże, *W sprawie fenomenologii religii. Uwagi zasadnicze*, „*Euhemer. Przegląd Religioznawczy*” 3/1974, ss. 73-87; E.J. Sharpe, *Comparative Religion: A History*, London 1975, ss. 220-250; U. King, *Historical and Phenomenological Approaches to the Study of Religion*, w: F. Whaling (red.), *Contemporary Approaches to the Study of Religion*, t. 1, Berlin – New York, 1983-1984, ss. 29-164; D. Allen, *Phenomenology of Religion*, w: *Encyclopedia of Religion*, t. 10, red. L. Jones, Denver i in. 2005, ss. 7086-7101; O. Pettersson, H. Akerberg, *Interpreting Religious Phenomena: Studies with Reference to the Phenomenology of Religion*, New York 1981. W ostatnim okresie fenomenologia religii stała się przedmiotem zainteresowań wielu rosyjskich badaczy. Z ich najciekawszych opracowań zob.: M. M. Шахнович, *Феноменологическое религиоведение: история и метод*, w: *Miscellanea humanitarian philosophiae. Очерки по философии и культурологии. Серия „Мыслитель”*, Санкт-Петербург 2001, ss. 301-308; tenże, *Сравнительный метод в феноменологическом религиоведении*, w: *Компаративистика. Альманах сравнительных социогуманитарных исследований*, Санкт-Петербург 2001, ss. 92-103; tenże, *Феноменологическое религиоведение: между теологией и «наукой о религии»*, „*Вестник С.-Петербургского университета*” 4(30)/2001, Seria 6, ss. 3-12; М. А. Пылаев, *Западная феноменология религии*, Moskwa 2006; i najpełniejsza z nich: А. Н. Красников, *Методологические проблемы религиоведения*, Moskwa 2007 (zwłaszcza rozdz. II, § 2: *Методология классической феноменологии религии*, ss. 96-125 oraz rozdz. III, § 2: *Кризис классической феноменологии религии. Неофеноменология религии*, ss. 165-179).

⁵ W klasycznym już dziś dwutomowym podręczniku historii religii *Lehrbuch der Religionsgeschichte*, Freiburg (t. 1-2, 1887-1889, skrócone wyd. pol. *Historia religii*, Warszawa [1918]), użył on terminu „*Phänomenologie der Religion*” (t. 1, s. 48), a także zamieścił za „częścią ogólną” (*Allgemeiner Theill*) – jako drugą – „część fenomenologiczną” (*Phänomenologischer Theill* – t. 1, ss. 48-170), czym zainicjował (jest to w istocie pierwszy całościowy wykład z zakresu fenomenologii religii) nową dziedzinę i metodę badań religioznawczych, zwaną właśnie „fenomenologia religii”, którą pojmował jako komplementarną do badań historycznych (i z nich się wywodzącą) próbę systematycznego wyjaśniania i klasyfikacji „obiektywnych” faktów religijnych.

⁶ O W. B. Kristensenie zob. C. J. Bleeker, *In memoriam Professor Dr. W. Brede Kristensen*, „*Numen. International Review for the History of Religions*” 3/1954, ss. 235-236.

⁷ Z. Poniatowski, *Gerardus van der Leeuw i fenomenologia religii*, wstęp do: G. van der Leeuw, *Fenomenologia religii*, Warszawa 1978, s. 30, przyp. 20.

C.J. Bleeker⁸ – podobnie zresztą jak nieco starszy odeń czołowy przedstawiciel klasycznej fenomenologii religii Gerardus van der Leeuw (1890-1950) – był uczniem Kristensena. Urodził się w Beneden Knijpe w 1898 r. Po ukończeniu szkoły w Leeuwarden podjął studia teologiczne na Uniwersytecie w Lejdzie, gdzie Kristensen wykładał historię religii.

Podobnie jak Van der Leeuw, po ukończeniu studiów teologicznych w 1925 r. został duchownym (pastorem) Holenderskiego Kościoła Reformowanego (kalwińskiego) w Apeldoorn, a następnie w Culemborgu i w Enschede. Obaj – u Kristensena (w różnym okresie) studiowali historię religii i (przede wszystkim) religie starożytnego Egiptu, co w przypadku Bleekera, po uzupełniających studiach w Berlinie, uwieńczone zostało obronionym na Uniwersytecie w Lejdzie w 1929 r. doktoratem, na podstawie pracy *Van de beteekenis do godin Egyptische Ma-a-t*, wyjaśniającej znaczenie egipskiej bogini Maat.

Obok prowadzonej działalności duszpasterskiej Bleeker kontynuował również swoje zainteresowania naukowe. W 1946 r. został mianowany profesorem historii i fenomenologii religii uniwersytetu w Amsterdamie, gdzie wykładał aż do emerytury w 1969 r. W latach 1950-1955 był Sekretarzem generalnym International Association for the Study of the History of Religions (IASHR), a w latach 1955-1970 (po Kongresie w Rzymie i zmianie nazwy) pełnił tę samą funkcję w International Association for the History of Religions (IAHR). Ponadto w latach 1960-1977 był redaktorem naczelnym międzynarodowego czasopisma religioznawczego (organu IAHR) „*Numen. International Review for the History of Religions*”.

Do najważniejszych jego prac należą: *Die Geburt eines Gottes: Eine Studie über den ägyptischen Gott Min und sein Fest* (Leiden 1956); studium świąt egipskich *Egyptian Festivals: Enactments of Religious Renewal* (Leiden 1967) oraz monografia *Hathor and Thoth: Two Key Figures in Ancient Egyptian Religion* (Leiden 1973). Razem z Geo Widengrenem wydał także (w dwóch tomach) podręcznik *Historia Religionum. Handbook for the History of Religions* (Leiden 1969-1971) przy opracowaniu którego udało im się zgromadzić wielu najlepszych specjalistów (z różnych krajów) od poszczególnych tradycji religijnych. Ponadto jego najważniejsze prace zostały wydane w języku angielskim w postaci dwóch zbiorów: *The Sacred Bridge: Researches into the Nature and Structure of Religion* (Leiden 1963) oraz *The Rainbow: A Collection of Studies in the Science of Religion* (Leiden 1975)⁹.

⁸ Dane biograficzne, jak też część opisów dotyczących poglądów na religię i religioznawstwo C.J. Bleekera zaczerpnięto z: M. Heerma van Voss, *Bleeker, C. Jouco (1898-1983)*, w: *Encyclopedia of Religion*, t. 2, red. L. Jones, T. Gale, Denver i in. 2005, ss. 978-979.

⁹ Więcej o działalności i poglądach na religię C.J. Bleekera zob. G. Widengren, *Professor C.J. Bleeker, A Personal Appreciation*, w: *Liber amicorum. Studies in honour of Professor Dr. C. J. Bleeker. Published on the occasion of his retirement from the chair of the history of religions and the phenomenology of religion at the University of Amsterdam*, Leiden 1969, ss. 5-7 (tamże też kompletna bibliografia do 1969 r., ss. 1-4); J.H. Kamstra, *In Memoriam Prof. Dr. C.J. Bleeker*, „*Nederlands Theologisch*

Na fenomenologiczne poglądy Bleekera duży wpływ (obok wspomnianego już Kristensena) wywarł oczywiście także sam Van der Leeuw¹⁰. Niemniej jednak są wyraźne różnice pomiędzy poglądami obu holenderskich religioznawców w sprawie zadań, celów i metod fenomenologii religii.

Bleeker pojmował fenomenologię religii jako odrębną dziedzinę religioznawstwa, której zadaniem jest badanie „istoty” zjawisk religijnych. Wyróżnił przy tym trzy główne typy fenomenologii religii: 1) opisową fenomenologię religii (jej głównym zadaniem jest systematyzacja zjawisk religijnych); 2) typologiczną fenomenologię religii (uporządkowanie faktów religijnych według typowych dla nich cech); 3) fenomenologię religii badającą podstawowe znaczenia i struktury zjawisk religijnych, poszukującą specyficznego dla nich „sensu”. W tym ostatnim znaczeniu fenomenologia religii występuje jako niezależna nauka oraz naukowa metoda, stosująca zasady fenomenologii filozoficznej (*epoché*, oglądu ejdetycznego itp.). Chociaż w tekstach Bleekera dość często spotykamy przy analizie zjawisk religijnych powyższe terminy „techniczne” fenomenologii filozoficznej i przyznaje on wprost ich zapożyczenie z filozofii Husserla, to jednak podkreśla, że używa ich wyłącznie w sensie „figuracywnym”¹¹. Dla Bleekera fundamentem religijnej wiary są: święta wizja Istoty Najwyższej, święta ścieżka postępowania (umożliwiająca zbawienie od grzechu i cierpienia) oraz święte działanie w życiu codziennym¹².

Fenomenologia religii łączy krytyczne podejście w badaniach zjawisk religijnych ze zrozumieniem i empatią dla nich. Bleeker rozumiał fenomenologię religii jako naukę empiryczną wolną od filozoficznych aspiracji i to – jego zdaniem – właśnie powinno różnić fenomenologa religii od filozofa i antropologa odwołujących się do fenomenologii filozoficznej. Uważał, że fenomenologowie religii nie powinni w kwestii metod, grzęznąć/taplać (ang. *dabble*) się w filozoficznych spekulacjach, gdyż „fenomenologia religii nie jest dyscypliną filozoficzną, ale systematyzacją historycznych faktów w celu zrozumienia ich religijnego znaczenia”¹³. W malowniczy sposób odwołuje się

Tijdschrift” 1984 t. 38, ss. 65-69; M. Heerma van Voss, *Bleeker, C. Jouko (1898-1983)*, cyt. wyd., ss. 978-979.

¹⁰ Szerzej o poglądach Van der Leeuwa na religię zob.: J.B. Carman, *The Theology of a Phenomenologist. An Introduction to the Theology of Gerardus van der Leeuw*, „Harvard Divinity Bulletin” 29/1965, ss. 13-42; J. Hermelink, *Verstehen und Bezeugen. Der theologische Ertrag der Phänomenologie der Religion von Gerardus van der Leeuw*, München 1966; Z. Poniatowski, *Gerardus van der Leeuw i fenomenologia religii*, cyt. wyd., ss. 11-54; J. Waaredenburg, *Leeuw, Gerardus van der*, w: *Encyclopedia of Religion*, t. 8, red. L. Jones, Denver i in. 2005, ss. 5390-5393; J. Gebelt, *Religionistika jako svědectví víry. Fenomenologie náboženství Gerarda van der Leeuwa*, „Theologická revue” t. 76, 2005, ss. 39-54; H. Hoffmann, *Religia w fenomenologicznym ujęciu Gerardusa van der Leeuwa (religioznawstwo czy teologia ?)*, „Nomos. Kwartalnik Religioznawczy” 71-72/2010, ss. 31-37.

¹¹ D. Allen, *Phenomenology of Religion*, cyt. wyd., s. 7092.

¹² C.J. Bleeker, *The Rainbow: A Collection of Studies in the Science of Religion*, Leiden 1975, s. 8.

¹³ C.J. Bleeker, *The Contribution of the Phenomenology of Religion to the Study of the History of Religions*, w: U. Bianchi, C. Jouco Bleeker, A. Bausani (red.) *Problems and Methods of the History of Religions*, Leiden 1972, ss. 39-41; D. Allen, *Phenomenology of Religion*, cyt. wyd.

tu do swego mistrza Kristensena i przypomina, że ten swoim uczniom wpajał zasadę, określającą ostateczny cel poszukiwań religioznawcy: „Man muss Nüsse knacken”¹⁴. Orzechy należy rozłupywać (a nie tylko zbierać). Zjawiska religijne należy wyjaśniać, a nie poprzestawać jedynie na ich inwentaryzacji.

Fenomenologia religii – zdaniem Bleekera – ma trzy główne cele: 1) zbadanie i zrozumienie poszczególnych zjawisk religijnych (np. modlitwy) występujących w różnych religiach (*theōria*); 2) zrozumienie wewnętrznych praw nimi rządzących (*logos*), 3) wyjaśnienie obserwowanych przemian religijnej świadomości (*entelecheia*)¹⁵. Fenomenolog religii musi zatem współpracować ściśle z historykiem religii przy badaniu dynamiki zjawisk religijnych. Poglądy Bleekera w tym zakresie są odmienne od tych, które głosił Van der Leeuw, twierdząc, że „Fenomenologia religii nie wie nic o historycznym rozwoju religii [...]”¹⁶. Bliskie są natomiast tym, jaki głosili w tym samym czasie Raffaele Pettazzoni (1883-1959) i Geo Widengren (1907-1996). Bleeker bardzo wysoko cenił (dedykowane mu zresztą przez autora jako dziekanowi wydziału teologicznego Uniwersytetu w Amsterdamie) kompendium Widengrena *Religionsphänomenologie*, a do czołowych fenomenologów religii (oprócz już wyżej wymienionych) zaliczał takich religioznawców, jak: Edwin Oliver James (1888-1972), Mircea Eliade (1907-1986), Kurt Goldammer (1916-1997) i Friedrich Heiler (1892-1967)¹⁷.

Fenomenologię religii uznawał za najbardziej wpływową orientację metodologiczną w religioznawstwie i bronił jej fundamentalnych podstaw przed atakami licznych krytyków w okresie, kiedy zaczęły się ujawniać oznaki jej kryzysu.

Religioznawstwo postrzegał jako osobną naukę – bezstronną i obiektywną, która powinna być wolna od światopoglądowych uwarunkowań, sądów wartościujących i filozoficznych spekulacji. Składa się ona z czterech podstawowych (empirycznych!) dyscyplin: fenomenologii religii, historii religii, psychologii religii i socjologii religii. Dyscypliny te uzupełniają się nawzajem i razem przeciwstawne są filozofii religii, którą Bleeker nie uznaje za część religioznawstwa¹⁸. Wybitny rosyjski historyk religioznawstwa i badacz

¹⁴ C. J. Bleeker, *Wie steht es um die Religionsphänomenologie ?* „Bibliotheca Orientalis” t. 28, 5-6/1971, s. 307. Artykuł ten jest w istocie najpełniejszą polemiką Bleekera z poglądami G. Widengrena wyrażonymi w *Religionsphänomenologie*.

¹⁵ C. J. Bleeker, *The Sacred Bridge: Researches into the Nature and Structure of Religion*, Leiden 1963, s. 272; D. Allen, *Phenomenology of Religion*, cyt. wyd.

¹⁶ G. van der Leeuw, *Fenomenologia religii*, cyt. wyd., s. 728. Należy jednakże pamiętać, że wcześniej Van der Leeuw przyznaje, że fenomenologia religii czerpie swój materiał z historii religii.

¹⁷ C. J. Bleeker, *Wie steht es um die Religionsphänomenologie?*, cyt. wyd., ss. 305-306. Artykuł ten to w istocie recenzja z *opus magnum* Widengrena. Por. też: H. Hoffmann, *Geo Widengren i fenomenologia religii*, wstęp do: G. Widengren, *Fenomenologia religii*, Kraków 2008, ss. IX-XXVIII oraz współczesną krytykę tej książki: W. Bator, *Fenomenologia religii Geo Widengrena. Blaski i cienie pewnej idei*, „Nomos. Kwartalnik Religioznawczy” 75-76/2011, ss. 7-32.

¹⁸ A. H. Красников, *Методологические проблемы религиоведения*, cyt. wyd., s. 171.

dziejów fenomenologii religii Alexandr Nikolayevič Krasnikow (1949-2009)¹⁹ słusznie podkreśla, że „wykluczając filozofię religii z liczby religioznawczych dyscyplin i włączając w nie fenomenologię religii, Bleeker ukrycie nazywa religioznawczym tylko jeden sposób filozofowania – fenomenologiczny, który najczęściej umożliwiał przenikanie idei teologicznych do nauki o religii i wypełniał funkcję ich filozoficznej apologii”²⁰. Taki sposób rozumienia religioznawstwa spotkał się oczywiście z licznymi głosami krytyki.

Owa krytyka ma w religioznawstwie swoją własną historię. Od początków istnienia nauki o religiach można zaobserwować spory toczone wokół problematyki istoty religii na trzech głównych płaszczyznach: 1) redukcjonizm – antyredukcjonizm; 2) historyzm – ahistoryzm; 3) racjonalizm – irracjonalizm. Często też przybierały one formę kontrowersji dotyczących wzajemnych relacji występujących pomiędzy teologią, filozofią religii i religioznawstwem, jako różnymi sposobami badania religii²¹. Tak jak II i III dekada XX wieku upłynęły pod znakiem reakcji antyewolucjonistycznej (m.in. pod szyldem fenomenologii religii, która wyrosła wówczas na jedną z najbardziej wpływowych orientacji metodologicznych w religioznawstwie), tak w jego drugiej połowie zarysowały się wyraźne symptomy jej kryzysu. Już na X Międzynarodowym Kongresie w Marburgu w 1960 r. zarysował się ostry spór pomiędzy zwolennikami włączenia do religioznawstwa filozofii religii. Usiłowano zmienić istniejącą (od 1955 r.) nazwę International Association for the History of Religions – IAHR na zaproponowaną: International Association for the Science of Religion. Wniosek nie uzyskał większości, gdyż obawiano się, że pod nową nazwą możliwe będzie przemycenie filozofii religii do religioznawstwa. Zasadniczą rolę odegrał tu wygłoszony referat *Marburg – and After?* profesora Uniwersytetu w Jerozolimie Raphaela Jehudy Zvi Werblowsky’ego, w którym autor postulował określenie „bazowego minimum podstaw” naukowego badania religii oraz podkreślił, że „religioznawstwo powinno nauczyć się bronić od dyletantyzmu, teologii i idealizmu”²².

W latach 70. ubiegłego wieku odbyły się dwie międzynarodowe metodologiczne konferencje IAHR w Turku w Finlandii (1973) i w Polsce w Warszawie (1979). To właśnie w Turku przyszło Bleekerowi bronić fenomenologii religii przed zmasowanym atakiem jej przeciwników. Chociaż podkreślał niepodważalne zasługi tej orientacji metodologicznej w rozwoju badań religioznaw-

¹⁹ Bliżej o jego poglądach na fenomenologię religii zob. H. Hoffmann, *The Methodology of Classical Religious Studies: A. N. Krasnikov's Evaluation*, „Anthropos. Internationale Zeitschrift für Völker- und Sprachkunde” 1 (105)/2010, ss. 233-238.

²⁰ A. H. Krasnikow, *Методологические проблемы религиоведения*, cyt. wyd., s. 172.

²¹ Szerzej o tym zob. X. Хоффманн, *Теология, религиоведение, философия и феноменология религии как различные области исследования религии*, w: XIX Ежегодная богословская Конференция Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета: материалы. Т. 1, Москва 2009, ss. 58-63.

²² R.J. Zwi Werblowsky, *Marburg – and After?*, „Numen. International Review for the History of Religions” t. 7, 1960, ss. 215-220; A. H. Krasnikow, *Методологические проблемы религиоведения*, cyt. wyd., s. 159.

czych oraz jej ścisły związek (wręcz zależność) z badaniami historycznymi, a także fakt, że poszerza ona znacznie historyczne analizy, to jednak nie znalazł zrozumienia u większości słuchaczy. Wybitny znawca religii Bałtów Harald Biezais (1909-1995) w referacie *The Typology of Religion and the Phenomenological Method*²³ skrytykował filozoficzną jednostronność fenomenologii, wskazując, że prowadzi to do abstrakcyjnych uogólnień, niezdolnych do wyjaśnienia historycznych (realnych) faktów religijnych. Inny wybitny religioznawca holenderski (następca Van der Leeuwa na katedrze w Groningen) Theodorus van Baaren (1912-1989) w trakcie dyskusji zaatakował centralny dla Bleekera postulat konieczności zachowania empatii w badaniach religioznawczych, uznając go za fundamentalny błąd fenomenologii religii. Liczni inni dyskutanci ostro zaatakowali najważniejsze kategorie fenomenologiczne, takie jak *epoché*, „intuicyjny ogląd istoty rzeczy”, „struktura”, wskazując, że są to pojęcia niejednoznaczne (także z filozoficznego punktu widzenia), zatem nieprzydatne przy naukowym badaniu religii²⁴.

R.J. Zwi Werblowsky na warszawskiej konferencji w 1979 r. wprost zadał pytanie: „Czy w nauce o religii istnieje fenomenologia religii? Wysunął przy tym cały szereg bardzo poważnych wątpliwości, zarzucając wprost fenomenologom brak własnego przedmiotu badań i posługiwanie się przestarzałymi bądź trywialnymi założeniami metodologicznymi (intuicjonizm, subiektywizm itp.)²⁵. W konkluzji stwierdził, że jego wywody nie dotyczą fenomenologii filozoficznej, a jedynie „miejsca fenomenologii religii w ramach religioznawstwa porównawczego, jako dyscypliny empiryczno-historycznej. Tak więc może pozwoliłem sobie dotychczas tylko ponownie przedstawić raczej dość banalny i bardzo subiektywny pogląd, że mnie osobiście o wiele bardziej odpowiadają terminy »morfologia religii« lub »systematyczne religioznawstwo porównawcze« niż fenomenologia religii. Jeśli tak jest, to wynika to z mojego szacunku – także semantycznego – dla specyficznej natury filozofii”²⁶.

Bleeker należał do tych fenomenologów, który rozumiał niedostatki klasycznej fenomenologii religii i próbował je przezwyciężyć. Czynił to jednak w sytuacji narastającego kryzysu tej orientacji metodologicznej i jej ewoluowania w kierunku nowszych jej wariantów. Niektóre jej idee są nadal podtrzymywane przez grono zwolenników. Ma ona także swoją kontynuację

²³ H. Biezais, *The Typology of Religion and the Phenomenological Method*, w: L. Honko (red.), *Science of Religion: Studies in Methodology. Proceedings of the Study Conference of the International Association for the History of Religions, held in Turku, Finland, August 27-31, 1973*, The Hague – Paris – New York 1979, s. 148.

²⁴ A. H. Красников, *Методологические проблемы религиоведения*, cyt. wyd., s. 174.

²⁵ R. J. Zwi Werblowsky, *Czy istnieje fenomenologia religii?* „Euhemer. Przegląd Religioznawczy” 2/1980, ss. 17-22. Por. też tegoż, *Is there a „Phenomenology of Religion” in the Study of Religion?*, w: W. Tyloch (red.) *Current Progress in the Methodology of the Science of Religion*, Warszawa 1984, ss. 291-296.

²⁶ R. J. Zwi Werblowsky, *Czy istnieje fenomenologia religii?*, cyt. wyd., s. 22.

w postaci neofenomenologii Jaques'a Waardenburga (1939-2015) postulującego „analizę intencji”²⁷. Wszystko to jednak są już objawy epigonizmu tego nurtu. Współcześnie fenomenologowie religii coraz częściej odwołują się do badań hermeneutycznych, analitycznych (analizy metafor), symbolicznych, semiotycznych (analiza języka religijnego) i kognitywistycznych, koncentrując się na poszukiwaniach elementów integrujących świat religijny oraz usiłujących zdeszyfrować jego symbolikę. Świadome rozróżnienie między znaczeniem „dla badacza” i „dla badanego”, „analiza intencji” itp. umożliwiła ujmowanie różnorodności kulturowej, a badanie zmienności fenomenów religijnych w zależności od przemian środowiskowych, społecznych, ekonomicznych czy politycznych powoduje zacieśnienie związków fenomenologii religii z antropologicznymi (etnoreligioznawstwo) nurtami religioznawstwa oraz takimi jego dziedzinami, jak psychologia religii, socjologia religii, geografia i ekologia religii.

Henryk Hoffmann – CLAAS JOUCO BLEEKER AND HIS ATTEMPT TO DEFEND THE PHENOMENOLOGY OF RELIGION

The Dutch religious studies scholar Claas Jouco Bleeker (1898-1983) was among the most eminent representatives of the phenomenology of religion movement in the 20th century. He understood the phenomenology of religion as a separate discipline of the study of religion whose aim was to study the ‘essence’ of religious phenomena. According to him, the phenomenology of religion combines a critical approach to the study of religious phenomena with empathy and understanding of them. Bleeker understood it as an empirical science, free from philosophical aspirations, and this was what, according to him, should have distinguished the phenomenologist of religion from the philosopher and the anthropologist who both refer to philosophical phenomenology. When it comes to method, he thought that phenomenologists of religion should not dabble in philosophical speculations because the phenomenology of religion is not a philosophical discipline, but a systematization of historical facts aiming at understanding of their religious meaning.

²⁷ J. Waardenburg, *Religie i religia. Systematyczne wprowadzenie do religioznawstwa*, Warszawa 1991, ss. 181-184. Por. też ciekawe *Posłowie* do tej pracy A. Bronka SVD, *Religie i religia w fenomenologicznej wizji Jacque[s]’a Waardenburga* (ss. 192-203); M. Nowaczyk, *Neofenomenologia Jacques’a Waardenburga*, „Przegląd Religioznawczy” 3/1996, ss. 149-163; J. Gebelt, *Über die Intentionen der Intentionsforschung. Zur Neophänomenologie der Religion von J. Waardenburg*, w: *Wege und Welten der Religionen. Forschungen und Vermittlungen. Festschrift für Ugo Tworuschka*, Frankfurt am Main 2009, ss. 157-163; tenże, *Aplikovaná hermeneutika Jacquesa Waardenburga. Sémantický a fenomenologický výzkum náboženství*, „Religio. Revue pro religionistiku” 1/2004, ss. 5-26; A. Książek, W. Żurek, *Neofenomenologia religii Jacques’a Waardenburga*, „Nomos. Kwartalnik Religioznawczy” 75-76/2011, ss. 49-57.